

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВІДТВОРЕННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ

Статтю присвячено вирішенню комплексної проблеми оцінювання ефективності нематеріальних активів. Розроблено систему показників визначення ефективності відтворення нематеріальних активів і здійснено відповідні розрахунки за даними фінансової звітності комерційних банків України

Постановка проблеми. Сьогодні більшість науковців схиляються до думки про зростання ролі нематеріальних активів у забезпеченні конкурентоспроможності підприємств і підвищенні ефективності їх господарської діяльності. Проте, на відміну від фізичних активів, нематеріальні не знаходять належного відображення в звітності вітчизняних підприємств, не відпрацьовані методичні підходи до аналізу й оцінювання ефективності нематеріальних активів, хоча вони суттєво впливають на комерційний успіх підприємницької діяльності.

Головним чинником конкурентних стратегій вітчизняних підприємств має стати стимулювання створення об'єктів інтелектуальної власності та використання нематеріальних активів. Запорукою підвищення ефективності операційної, фінансової та інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання є залучення нематеріальних активів у господарський оборот.

Однак будь-яке управлінське рішення щодо придбання та використання нематеріальних активів має підкріплюватися ґрунтовним аналізом ефективності таких дій. Наразі потребують удосконалення саме методичні підходи щодо визначення ефективності застосування нематеріальних активів у діяльності підприємств. Ця проблема є комплексною, оскільки ефективність може мати економічний, соціальний, екологічний та інші прояви, розглядатися з позиції тактики і стратегії функціонування підприємства тощо. В даному дослідженні акцент зроблено на вирішенні проблемних питань оцінювання ефективності відтворення нематеріальних активів на прикладі розрахунку системи відповідних показників за даними фінансової звітності АТ "ОТП Банк" і ПАТ КБ "ПриватБанк".

Стан вивчення проблеми. Різні питання оцінювання ефективності об'єктів інтелектуальної власності, доцільності збільшення частки нематеріальних активів у валюті балансу підприємства, розробки та впровадження системи збалансованих показників для оцінки ефективності діяльності підприємств, зокрема в плані визначення ролі нематеріальної складової, були досліджені як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. Втім існуючі зарубіжні розробки потребують адаптації відповідно до сучасних умов розвитку економіки України, а результати досліджень вітчизняних науковців не дають підстав для висновку про вирішеність усього спектра проблемних питань щодо оцінювання ефективності відтворення та використання нематеріальних активів. Тема залишається актуальною та зумовлює необхідність подальшого дослідження.

Мета дослідження полягає в опрацюванні комплексної проблеми оцінювання ефективності нематеріальних активів шляхом розробки системи показників визначення ефективності відтворення нематеріальних активів і здійснення відповідних розрахунків за даними фінансової звітності комерційних банків України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Уже досить тривалий час проблемні аспекти управління інтелектуальною власністю перебувають під пильною увагою вчених. Вирішенню різнопланових проблем використання об'єктів інтелектуальної власності присвятили свої праці такі науковці: О.Б. Бутнік-Сіверський, В.С. Дмитришин, Ю.М. Капіца, М.В. Паладій, П.М. Цибульов та ін. Питання щодо підвищення ролі та значення нематеріальних активів у забезпеченні ефективної роботи підприємств досліджені в працях М.В. Вачевського, П.Г. Перерви, В.О. Потехіної, І.Т. Райковської, Л.Й. Юрківської та ін. Однак сучасні питання об'єктивного оцінювання ефективності відтворення нематеріальних активів залишаються невирішеними, що зумовлює актуальність дослідження.

Викладення основного матеріалу. В сучасних умовах розвитку економіки України спостерігається певна активізація винахідницької активності. Так зростає кількість поданих заявок на видачу охоронних документів (у 2010 р. на 18% порівняно до 2009 р.) та отриманих охоронних документів у Державному департаменті інтелектуальної власності України (їх кількість збільшилася в 2010 р. на 12% порівняно до попереднього), а також у патентних відомствах іноземних держав (на 32% поданих заявок і 8% отриманих охоронних документів відповідно) [3, с. 158]. Однак, незважаючи на зусилля вітчизняних винахідників, сьогодні Україна займає лише 58 місце з 70 країн у рейтингу за Міжнародним індексом прав власності [1, с. 280]. Це зокрема свідчить про низьку ефективність використання нематеріальних активів.

Визнання об'єктів інтелектуальної власності важливим активом підприємства є характерним для сучасного етапу розвитку світової економіки, тому в умовах глобалізації конкурентоспроможність вітчизняних підприємств знаходиться в прямій залежності від врахування цієї тенденції та збільшення частки нематеріальних активів у їх загальній вартості. Використання результатів інтелектуальної діяльності безпосередньо на самому підприємстві виступає найважливішою умовою ефективності бізнесу [2, с. 9].

Необхідно зазначити, що вітчизняні підприємства у більшості випадків лише частково відносять об'єкти інтелектуальної власності до бухгалтерського обліку в якості нематеріальних активів. У результаті відбувається заниження дійсної чи ринкової вартості підприємства, що виключає процес залучення результатів інтелектуальної діяльності в економічний оборот, позбавляє підприємство багатьох переваг:

– нематеріальні активи, маючи істотну вартість, можуть бути предметом застави при одержанні кредиту;

– амортизація нематеріальних активів дає підприємству можливість на законних підставах включати амортизаційні відрахування в собівартість продукції, що зменшує оподатковувану базу та сприяє процесу відтворення активу [8, с. 114].

Важливим завданням виступає оцінювання ефективності створення та використання об'єктів інтелектуальної власності. Інновація може розглядатися статично й у динаміці. Якщо в статистиці нововведення – це кінцевий результат комерціалізації результатів інноваційної діяльності, то в динаміці – це складний процес створення, освоєння й поширення інновації. Інноватори керуються такими критеріями, як життєвий цикл інновації та економічна ефективність. Життєвий цикл інновації складається з ряду стадій: фундаментальні дослідження, пошукові роботи, прикладні дослідження, технічні розробки, патентний захист, освоєння, реалізація й використання.

На перших трьох стадіях, перерахованих вище, розроблювачами тільки створюється об'єкт інтелектуальної власності, його впровадження у виробництво й комерціалізація здійснюються на наступних стадіях. Тут головним завданням виступає не тільки створення об'єктів інтелектуальної власності, але й оцінка ефективності їх створення й використання.

Оцінювання та контроль ефективності інтелектуальної власності повинні проводитися безупинно на всіх етапах інноваційного процесу, починаючи з розробки й завершуючи освоєнням і реалізацією нововведень [7, с. 243].

Зарубіжними вченими запропоновано декілька методичних підходів до контролю ефективності використання активів невідчутної інтелектуальної природи, що є значно ширшими порівняно до контролю та аудиту нематеріальних активів, відображених у балансі.

Одним із підходів до контролю ефективності використання нематеріальних активів є концепція "Аудиту інтелектуального капіталу" Е. Брукінг, що передбачає розгляд нематеріальних активів, їх документальне оформлення, фіксування стану на поточний момент і проведення розрахунку їх вартості. Також аналізується освіта працівників підприємства, проводяться тести для виявлення потенціалу кожного працівника щодо можливостей отримання підприємством економічних вигод. Особливістю цієї концепції є орієнтація не лише на юридично оформлені об'єкти інтелектуальної власності та відображені в бухгалтерському обліку нематеріальні активи, а також на інші нематеріальні фактори, які посилюють конкурентні переваги підприємства на ринку та підвищують його ринкову вартість.

Іншим підходом до контролю ефективності використання нематеріальних активів на підприємстві є концепція "ValueExplorer", розроблена Д. Андріссеном і Р. Тіссеном, особливістю якої є орієнтація на підвищення ефективності управління нематеріальними активами в умовах економіки знань. Визначальним фактором розвитку підприємства є ефективне управління його нематеріальними активами.

С.А. Кузубовим запропоновано підхід до контролю ефективності використання нематеріальних активів, який базується на ризико-орієнтованій парадигмі бухгалтерського обліку, що передбачає ідентифікацію ділових ризиків підприємства. Ю. Даумом розроблено підхід до контролю ефективності нематеріальних активів, заснований на використанні інструментів інтелектуального капіталу.

Використання цих підходів дає змогу підвищити ефективність управління нематеріальними активами, проте їх досить складно адаптувати до вітчизняних умов [9, с. 219].

Під час проведення економічного аналізу ефективності використання нематеріальних активів необхідно враховувати такі аспекти:

– забезпечити аналітиків вичерпною інформацією, оскільки від цього залежить глибина та точність дослідження використання суб'єктами господарювання нематеріальних активів;

– здійснити насамперед аналіз структури та динаміки, наявності та руху, а також аналіз ліквідності нематеріальних активів, визначити резерви підвищення ефективності використання нематеріальних активів;

– дотримуватись системного підходу при аналізі ефективності відтворення та використання нематеріальних активів підприємства, що сприяє найбільш оптимальному забезпеченню наявності та руху нематеріальних активів на підприємстві.

Отже важливим напрямом аналізу нематеріальних активів є оцінювання ефективності їх відтворення на підприємстві. Для цих цілей І.Т. Райковська пропонує застосовувати таку систему показників: коефіцієнти зносу і придатності окремих нематеріальних активів – для характеристики їх технічного стану, коефіцієнти оновлення, вибуття, приросту нематеріальних активів – для оцінки їх руху у звітному періоді [6, с. 111].

Оцінюючи ефективність відтворення нематеріальних активів доцільно аналізувати такі показники:

1) коефіцієнт амортизації нематеріальних активів – співвідношення суми амортизації нематеріальних активів підприємства та їх середньорічної первісної (переоціненої) вартості;

2) коефіцієнт придатності нематеріальних активів – співвідношення середньорічної балансової вартості та первісної (переоціненої) вартості;

3) коефіцієнт приросту нематеріальних активів – співвідношення вартості надходження до балансової вартості на початок року;

4) коефіцієнт оновлення нематеріальних активів – співвідношення вартості надходження до балансової вартості на кінець року;

5) коефіцієнт вибуття нематеріальних активів – співвідношення вибуття до балансової вартості на початок року.

Розрахунки вищезазначених показників проведено з використанням даних табл. 1.

Таблиця 1. Рух нематеріальних активів АТ “ОТП Банк” і ПАТ КБ “ПриватБанк” за 2009–2010 рр., тис. грн [4, 5]

Показники	АТ “ОТП Банк”		ПАТ КБ “ПриватБанк”	
	2009 р.	2010 р.	2009 р.	2010 р.
Балансова вартість на початок року	24644	99348	4677	4044
Первісна (переоцінена) вартість на початок року	40851	125348	10286	8257
Надходження	84497	26372	994	6375
Вибуття	–	–	6	11
Амортизаційні відрахування	9793	20956	1621	2032
Балансова вартість на кінець року	99348	104764	4044	8376
Первісна (переоцінена) вартість на кінець року	125348	151720	8257	12257
Середньорічна балансова вартість	61996	102056	4360,5	6210
Середньорічна первісна (переоцінена) вартість	83099,5	138534	9271,5	10257

Річні норми амортизації на програмні продукти АТ “ОТП Банк”, якщо такі продукти не оновлюються протягом свого використання, складають від 20 % до 100 %, що виключає можливість накопичення суттєвого морального зносу. Як наслідок, банк не має необхідності в переоцінці первісної вартості зазначених нематеріальних активів, перегляді норм їх амортизації або термінів корисного використання. Річні норми амортизації на ліцензійні програми, які підтримуються і

оновлюються виробниками, складають від 3,33% до 20%. У такому разі строк корисного використання нематеріальних активів може переглядатися у разі зміни очікуваних економічних вигід від його експлуатації.

У складі нематеріальних активів ПАТ КБ “ПриватБанк” основними є програмне забезпечення для автоматичного попередження боржників засобами телефонії про необхідність сплати заборгованості, програмне забезпечення для комп’ютерного обладнання, програмне забезпечення для оргтехніки, програмне забезпечення для моніторингу стану банкоматів, патенти та інше програмне забезпечення.

Для зручності розраховані значення показників оцінювання ефективності відтворення нематеріальних активів зведено до табл. 2.

Таблиця 2. *Значення показників оцінювання ефективності відтворення нематеріальних активів АТ “ОТП Банк” і ПАТ КБ “ПриватБанк” за 2009–2010 рр.*

Показники	АТ “ОТП Банк”			ПАТ КБ “ПриватБанк”		
	2009 р.	2010 р.	Зміни	2009 р.	2010 р.	Зміни
1. Коефіцієнт амортизації	0,12	0,15	+0,03	0,17	0,20	+0,03
2. Коефіцієнт придатності	0,77	0,74	-0,03	0,47	0,61	+0,14
3. Коефіцієнт приросту	3,43	0,27	-3,16	0,21	1,58	+1,37
4. Коефіцієнт оновлення	0,85	0,25	-0,6	0,25	0,76	+0,51
5. Коефіцієнт вибуття	–	–	×	0,001	0,003	+0,002

Зміна значень коефіцієнта амортизації свідчить про збільшення амортизаційних відрахувань як АТ “ОТП Банк”, так і ПАТ КБ “ПриватБанк”, однак слід зазначити, що в останньому встановлені більш високі амортизаційні відрахування.

Значення коефіцієнта придатності АТ “ОТП Банк” є досить високим, що свідчить про якість нематеріальних активів, однак цей показник має тенденцію до зменшення. Натомість у ПАТ КБ “ПриватБанк” коефіцієнт придатності в 2009 р. мав набагато нижче значення, ніж в АТ “ОТП Банк”, втім суттєво зріс, що може свідчити про усвідомлення керівництвом необхідності інвестування в нематеріальні активи.

Попередній висновок підтверджується динамікою коефіцієнта приросту, яка свідчить суттєві вкладення в нематеріальні активи АТ “ОТП Банк” у 2009 р. і незначні в 2010 р. й кардинально протилежну картину щодо ПАТ КБ “ПриватБанк”, де значний приріст нематеріальних активів відбувся саме в 2010 р.

Розрахунок коефіцієнта оновлення доповнює аналіз ефективності відтворення нематеріальних активів і підкріплює зроблені висновки.

Зміна коефіцієнта вибуття для ПАТ КБ “ПриватБанк” є несуттєвою, втім, враховуючи його дуже низьке значення, є підстави говорити про неналежну увагу до вилучення морально застарілих нематеріальних активів. Оскільки по АТ “ОТП Банк” вибуття нематеріальних активів взагалі не відбувалося, то це його стосується ще більшою мірою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В умовах трансформації пріоритетів розвитку світової економіки вітчизняні підприємства переходять від суто виробничих стратегій до орієнтації на управління капіталізацією за рахунок використання об’єктів інтелектуальної власності, коли перше місце серед критеріїв ефективності займають саме нематеріальні активи.

Сьогодні існує потреба в розв’язанні комплексної проблеми оцінювання ефективності нематеріальних активів. Один з напрямів вирішення цього питання

полягає в удосконаленні системи показників визначення ефективності відтворення нематеріальних активів. Дальші дослідження мають бути спрямовані на опрацювання проблемних аспектів оцінювання ефективності використання нематеріальних активів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інтелектуальна власність у формуванні інноваційної економіки України: проблеми законодавчого забезпечення та державного регулювання / За заг. ред. проф. В.І. Полохала. Автор-упорядник: Г.О. Андрущук. – К. : Парламентське вид-во, 2010. – 384 с.

2. *Левина Н.Н.* Эффективность использования интеллектуальной собственности при формировании постиндустриальной экономики : автореф. дис. канд. эконом. наук : спец. 08.00.01 “Экономическая теория” / Н.Н. Левкина. – М., 2010. – 21 с.

3. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Статистичний збірник / Відповідальний за випуск І.В. Калачова. – К.: ДП “Інформаційно-видавничий центр Держстату України”, 2011. – 282 с.

4. Офіційний сайт АТ “ОТП Банк” [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.otpbank.com.ua>.

5. Офіційний сайт ПАТ КБ “ПриватБанк” [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://privatbank.ua>.

6. *Райковська І.Т.* Економічний аналіз забезпеченості та ефективності використання нематеріальних активів: методичний підхід / І.Т. Райковська // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – 2009. – № 1 (47). – С. 108–114.

7. *Селезневі А.И.* Оценка эффективности интеллектуальной собственности на предприятии (организации) / А.И. Селезнева // Вестник УГАТУ. – 2010. – Т. 14. – № 4 (39). – С. 238–244.

8. *Шаповалові Е.А.* Оценка коммерческой перспективности интеллектуальной собственности / Е.А. Шаповалова, О.В. Старкова, А.В. Литвиненко // Економічний простір. – 2008. – № 19. – С. 110–117.

9. *Юрківська Л.Й.* Аудит ефективності нематеріальних активів: аналіз існуючих підходів / Л.Й. Юрківська, О.Л. Біляченко // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – 2011. – № 2 (56). – С. 217–220.

ЛИНЕНКО Андрій Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту Запорізького національного університету.

Стаття надійшла до редакції 17.08.11 р.